

Razvoj epidemiološke službe i javnoga zdravstva u Osijeku od kraja 19. do sredine 20. stoljeća

Na osnovi literature te arhivske građe Državnog arhiva u Osijeku, rad nastoji dati pregled zdravstvenih prilika i razvoja epidemiološke službe te javnog zdravstva u Osijeku od kraja 19. stoljeća do sredine 20. stoljeća. Cilj je rada pojasniti zdravstvene prilike u Osijeku i odgovoriti na pitanje koliko je razvoj epidemiološke službe i javnoga zdravstva u spomenutom razdoblju doprinio poboljšanju zdravstvene slike grada.

Uvod

Proučavanje bolesti iz povijesne perspektive ključno je ako želimo shvatiti kako su naši preci preživjeli razne zarazne bolesti, što ih je uzrokovalo i kako izbjeći posljedice takvih bolesti.

Kao pojavnost, bolest se različito razumijevala i tumačila kroz povijest. Prema povjesničaru Hayesu, bolest možemo definirati kao patološku stvarnost, ali i društvenu konstrukciju.¹ Kada govorimo o razdoblju od kraja 19. do sredine 20. stoljeća, važno je napomenuti da je bolest prikazivana isključivo kao biološki fenomen kojim su se bavili samo doktori medicine. S druge strane, literatura koja se bavila poviješću medicine bila je temeljena na modelu moderne zapadne biomedicine i nije razmatrala utjecaj bolesti na svakodnevni život pojedinca ili društva u cjelini.² U novije vrijeme znanstvenici su bolesti počeli promatrati kao kulturnu konstrukciju, ukorijenjenu u mentalnim navikama i društvenim odnosima, a ne samo u objektivnim biološkim stanjima patologije.

Grmekova perspektiva primjer je suvremenog poimanja bolesti. Naime, Grmek bolest razumijeva kao uzročnika društvenih promjena s važnim utjecajem na tijek ljudske kulture.³ Na ovakvo se razmatranje bolesti nadovezuje Sherman, prema kojemu su bolesti oduvijek testirale „učinkovitost i otpornost lokalnih i upravnih struktura“ i „razotkrivale političke, društvene i moralne nedostatke”.⁴ Moralni

¹ HAYES, Kindle Edition: 16.

² Isto.

³ RHEINBERGER 2019: x.

⁴ SHERMAN, Kindle Edition.

i društveni nedostaci koji su na površinu izišli kao posljedica bolesti jasno su vidljivi u razdobljima ratnih epidemija,⁵ o kojima će u radu biti riječi. S obzirom na bolesti s kojima su se ljudi nerijetko susretali i s obzirom na njihov utjecaj na razvoj društva, rad će naglasak staviti na zdravstveno stanje grada Osijeka u Prvom svjetskom ratu. Također, pružit će uvid u zdravstvene prilike u tom gradu, te razmotriti pojačani interes za javnozdravstvene probleme u međuratnom razdoblju.

Zbog lošega zdravstvenog stanja među poslijeratnim stanovništvom, upravo se u međuraću ukazuje potreba za promicanjem socijalne medicine i za prevenciju bolesti. U spomenutom razdoblju, kako u Europi i Sjevernoj Americi, tako i na području cijele Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a kasnije Kraljevine Jugoslavije, djelovanjem Andrije Štampara dolazi do novih znanstvenih spoznaja o zdravlju i medicini i do zdravstvenog prosvjećivanja, o čemu piše povjesničar medicine Željko Dugac.⁶ Dakle, u međuratnom razdoblju dolazi do „socijalizacije medicine“, što znači da o zdravlju ljudi počinje brinuti država. Nadalje, važno je napomenuti da je od posljednje četvrtine 19. st. do Drugoga svjetskog rata snažan državni poticaj doveo do znatnog razvoja nacionalnih higijenskih institucija u mnogim europskim zemljama. Njihova je zadaća – kao glavnih koordinacijskih tijela državnih uprava, koja su bila u uskoj vezi s regionalnim i općinskim institucijama – bila provesti politiku javnog zdravstva i program socijalne medicine.⁷ Iz navedenog je vidljivo da su pitanja zdravlja i bolesti postala važna politička pitanja.⁸ Razmatra se i veza između bolesti i društvenih odnosno političkih promjena, gdje su značajne uloge vlada koje omogućuju pružanje zdravstvene zaštite.⁹ Ova je činjenica usko vezana i za razvoj epidemiološke službe te javnoga zdravstva u Osijeku, čiji je cilj učinkovito suzbijanje bolesti.

Da bi pružio što potpuniji pregled razvoja zdravstvene službe u gradu, rad će se kratko osvrnuti na razvoj zdravstva od kraja 17. stoljeća, koje je bilo usko vezano uz vojno središte grada – Tvrđu, te će detaljnije opisati zdravstvene prilike i razvoj epidemiološke službe u gradu od gradnje Zemaljske bolnice (krajem 19. stoljeća).

Razmotrit će se i pitanje zdravstvenih prilika i problema u Osijeku za vrijeme Drugoga svjetskog rata te prikazat će se i razvoj javnoga zdravstva i epidemiološke službe u Osijeku do sredine 50-ih godina prošloga stoljeća. S obzirom na to da su se

⁵ SMALLMAN-RAYNOR I CLIFF 2004: 4.

⁶ Više u: DUGAC 2005; DUGAC 2010; DUGAC 2015.

⁷ BARONA 2019: 17.

⁸ Isto, 18.

Ovu tezu možemo dovesti u vezu s anti-esencijalističkim, politički investiranim pogledom na tijelo Michela Foucaulta. Naime, Foucault je iskovao pojam „biopolitike“ ukazujući na državnu regulaciju tijela preko državnih institucija, odnosno državnih organizacija moći nad ljudskim životom. (COOTER 2010: 393; FOUCAULT 1978: 141).

⁹ HAYES, Kindle Edition: 2.

od kraja 19. stoljeća do sredine 20. stoljeća dogodile najznačajnije promjene u razvoju medicinske znanosti i javnoga zdravstva, rad će se usmjeriti na taj vremenski raspon.

Unatoč činjenici da postoje povijesna istraživanja na temu javnog zdravstva u Osijeku (ovdje možemo istaknuti rad povjesničarke Zlate Živaković-Kerže), ona su u novije vrijeme prilično zanemarena. Situacija u Osijeku posebno je interesantna zbog nepovoljnih političkih, gospodarskih i društvenih prilika koje su obilježile razdoblje od kraja 19. do sredine 20. stoljeća. Manjak liječnika, nedostatak znanja vezanog za prepoznavanje bolesti i liječenje, te skromno ulaganje u opći napredak grada doveli su do nazadovanja u razvoju zdravstva. Osječko javno zdravstvo bilo je u iznimno lošem stanju krajem Prvoga svjetskog rata. Takvo stanje se dakako odražavalo u zdravstvenom stanju gradskog stanovništva.

Teško gospodarsko i socijalno stanje dodatno je pogodovalo širenju bolesti pa se i u Osijeku, posredovanjem Andrije Štampara, osnivaju zdravstvene i pomoćne ustanove među kojima se ističu Dom narodnog zdravlja u Osijeku, Higijenski zavod u Osijeku (koji je više puta mijenjao ime), Sanitarna inspekcija Osijek te Kotarska zdravstvena stanica Osijek (1953-1955), a čije će djelovanje biti ukratko opisano.

Uz dosada objavljenu literaturu, okosnicu rada činit će i kritički obrađeni arhivski izvori, kako bi se osigurao izvorni znanstveni doprinos temi. Prilikom obrade problematike koristit će se opsežna arhivska građa Hrvatskoga državnog arhiva u Osijeku, gdje su od posebne važnosti fondovi Doma narodnog zdravlja – Osijek (HR-DAOS-204), u koji je integrirano gradivo Epidemiološke stanice u Osijeku, Higijenskog zavoda Osijek (HR-DAOS-206), Kliničke bolnice Osijek (HR-DAOS-208), Kotarske zdravstvene stanice (HR-DAOS-207), te fond Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Osijeka (HR-DAOS-6). Rad će se osvrnuti i na izvore Državnog arhiva u Zagrebu (Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu) (HR-DAZG-237), a priložit će i saznanja iz relevantnih tiskovina (*Liječnički vjesnik*, *Službeni list FNRJ*, *Udarnica: Glasilo Antifašističke fronte žena u Slavoniji*).

Počeci javnoga zdravstva i protuepidemijske zaštite u Osijeku

Počeci razvoja medicine u gradu vežu se za vojno središte grada – Tvrđu, a prvi podaci o zdravstvenoj službi u Osijeku datiraju iz 1697. Tada je u gradu bio prisutan velik broj vojnika. Početkom 18. stoljeća u Osijeku se organizira protuepidemijska zaštita od kuge i stočnih zaraza. Ovu zaštitu preuzimaju vojne vlasti s ciljem izbjegavanja epidemija.¹⁰ Već se 1700. spominje prvi poznati gradski *chirurgus* (ranarnik vidar), Gaspar Aman, koji je ranije bio u službi vojske. Tako-

¹⁰ ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 10.

đer, iz popisa umrlih 1714, koji navodi da je umrla Catharina Peer, po zanimanju *obstetrix*, vidimo da je Osijek početkom 18. stoljeća imao i primalju.¹¹

Istovremeno, u vrijeme izgradnje nove tvrđave (od 1712-1719), vojne vlasti u Osijeku raspolažu s nekoliko stalnih „ranarnika“, školovanih liječnika i vojnom bolnicom. Zdravstvenu službu među građanstvom obavljaju uglavnom kirurzi-brijači, koji se bave masažom, kozmetikom, vađenjem zubi, a rješavaju i kurje oči, koriste pijavice i rogove, namještaju kosti i liječe neke bolesti.¹² Bilo je neosposobljenih brijača te je dolazilo do čestih sporova zbog pogrešnog liječenja ili ucjenjivanja bolesnika. Godine 1746. osječki je magistrat donio rješenje na osnovu kojeg se brijačima zabranjuje pisanje recepata, a vojnim ljekarnicima izdavanje lijekova na brijačke recepte.¹³ *Zdravstvenim normativom* Gerarda von Swietena (1770) regulirano je javno zdravstvo čitave Habsburške Monarhije, pa tako i Osijeka.¹⁴

Oko 1780. osnovana je građanska bolnica (ubožnica). Prema ranijem shvaćanju bolnice su bile starački domovi („ubožnice“), a usto i ustanove u kojima se liječilo. Ta se bolnica nalazila u Novom gradu, uz nekadašnji Gradski vrt.¹⁵

Bitan napredak protuepidemijske zaštite ipak se nije osjetio do 1850, kada je proglašenjem privremenog ustrojstva javnoga medicinskog upravljanja učinjen važan korak za unaprjeđenje zdravstva na hrvatskom tlu.¹⁶

Ostavština osječkih bogatih građana Kohlhofera, Hutlera i Monaperga u iznosu od 50.000 forinti trebala je 1803. poslužiti za gradnju sirotišta u Osijeku. Međutim, novac je završio u Mađarskoj – posuđen mađarskim barunima i veleposjednicima.¹⁷ Uz pomoć osječkog biskupa J. J. Strossmayera, Gradski magistrat tražio je 1848. da se zaklada vrati u Osijek. Godine 1867. Osijek je dobio sirotište, a od goleme zaklade (s kamatama) preostalo je više od 200.000 forinti. Temeljem preostalog iznosa grad je zatražio odobrenje za gradnju Zemaljske bolnice. Bolnica je bila sagrađena 1874. i 1. studenog predana u javnu uporabu.¹⁸

Iako su krajem 19. i početkom 20. stoljeća doneseni zakoni kojima je cilj bio unapređenje javnoga zdravstva (Zakon o uređenju zdravstvene službe u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, 1874, Zakon o uređenju zdravstvene službe u Hrvatskoj i Slavoniji, 1894, *Zakon o zdravstvu* 1906), promjene koje su ovi zakoni donijeli nisu dovele do znatnijeg poboljšanja zdravlja stanovništva. Iako su općine od 1870. imale općinskoga službenog liječnika, broj liječnika u Hrvatskoj, pa tako

¹¹ DOMINKOVIĆ 2006; FIRINGER I UTVIĆ 1970; SRŠAN 1993.

¹² Isto.

¹³ Isto; MAŽURAN 1968.

¹⁴ BELICZA 1991: 295-300; ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 10.

¹⁵ DOMINKOVIĆ 2006.

¹⁶ ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 10.

¹⁷ MAŽURAN 1968.

¹⁸ Isto.

i Osijeku nije bio dovoljan da bi se spriječilo širenje opasnih bolesti među stanovništvom. Sve su se mjere koncentrirale na kurativu, te većih promjena nije bilo i zato što se nije vodilo računa o socijalnim potrebama stanovništva.¹⁹ Zanimljiva je činjenica kako u vrijeme austrijske vladavine u južnoslavenskim zemljama nije postojao ni jedan medicinski fakultet (Medicinski fakultet u Zagrebu osnovan je 1917), što je bilo nužno da bi se javno zdravstvo uistinu unaprijedilo.²⁰

Slavonsko liječničko društvo

Društvo slavonskih liečnika osnovano je 1874. i danas nastavlja svoje djelovanje kao Hrvatski liječnički zbor. Godine 1877. petnaest liječnika toga društva počinje izdavati stručni časopis u kojem objavljuju medicinske radove osječkih i slavonskih liječnika. Riječ je o *Glasniku Društva slavonskih liečnika*, prvom medicinskom časopisu te vrste u Hrvatskoj.²¹ Godišnjak je izdan na hrvatskom i njemačkom jeziku, a ovako je obrazložena zadaća glasnika: „Zadatak glasila je da nas u doticaj dovede sa javnošću, da saobćuje našim sugradjanom i našim oblastim sve ono što mislimo i govorimo u naših sastancih, da zastupa naše namjere [...] Liečničko društvo ako mu je stalo do svoje važnosti, ne smije iz vida ispustiti nijednog časa zdravstvenu njegu naroda. Sanitetski organi ne prodiru uvijek i svuda u dubine pučkih slojeva, da pronađu higijenske nedostatke i shodna sredstva preporuče. Svi će napori ostati nedostatni ako narod ne bude posve razumio zdravstvene zahtjeve“.²²

Radi boljeg razumijevanja medicinskih spoznaja i znanja o bolestima s kraja 19. stoljeća, evo kratkog pregleda tema kojima se časopis bavio: bludobolna jetra (sifilitična bolest, za koju se napominje da je važna točna i pravovremena dijagnoza), kronični čirevi na nogama i njihovo liječenje, odobrenja i zabrane vlade vezana uz neovlaštene lijekove, povišenje cijena lijekova, cijepljenje, otjecanje i hipertrofija slezene, kamenac, školska higijena, tetanus, zlouporaba chloralhydrata, uz napomenu kako isti usporava rad srca i disanje, a definira se i maksimalna preporučena doza koja ne smije prijeći 5 grama, ovisno o dijagnozi. Za ovu temu veže se i pitanje ovisnosti te halucinacija. Časopis također donosi vijesti o zaraznim bolestima koje u tadašnje vrijeme pogađaju Slavoniju (poseban naglasak stavljen je na difteriju i „škrlet“ – šarlah).²³ Glasnik je izlazio nepune dvije godine (od 1. siječnja 1877. do 1. prosinca 1878. godine).²⁴

¹⁹ ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 10.

²⁰ ŠTAMPAR 1966: 16-17; DUGAČKI 2007: 253.

²¹ Više u: TUCAK 2012: 13-16.

²² Državni ariv u Osijeku, Dr. Ant. Lobmayer i Dr. Alb. Flesch (Godina I, 1877) u Osieku. Tiskom Julija Pfeifferra, Gornjem gradu, nakladom društva, 1877-1878, fond 1469, kut. 1.

²³ Isto.

²⁴ Državni arhiv u Osijeku, Dr. Ant. Lobmayer i Dr. Alb. Flesch (Godina I, 1877) u Osieku. Tiskom Julija Pfeifferra, Gornjem gradu, nakladom društva, 1877-1878, fond 1469, kut. 1.

Osječka zemaljska bolnica

Godine 1894. osječka bolnica postaje Zemaljska bolnica, a za ravnatelja je postavljen dr. Vatroslav Schwarz. Iste je godine bolnica izdala svoje *Liječničko izvješće*, a sekundarni liječnik, dr. Vladimir Katičić opremio je bakteriološki laboratorij (prvi u Hrvatskoj) i time postavio uvjete za razvoj epidemiološke službe.²⁵ Ova bolnica postala je središte medicinske znanosti i liječničke učenosti u gradu. Prve operacije u bolnici vršile su se 1905, a izvodio ih je primarius dr. Vatroslav Florschütz radeći u teškim uvjetima. Dr. Vladimir Utvić, u članku *Kroz povijest osječke bolnice* navodi da je sala za operacije – obična soba – u to vrijeme imala plinske svjetiljke. Također, iako su liječnici nosili bijele kute, one su se u osječkoj bolnici mijenjale jednom tjedno, a kako nije bilo gumenih rukavica, operacije su se vršile golim, prethodno opranim rukama, dok su se prsti premazivali jodnom tinkturom. Narkoze su se vršile kloroformom. Dr. Utvić napominje: “Pod uplivom rasvjetnog plina i kloroforma stvarao se otrovni plin ‘fosgen’ (fozgen), koji je napunio cijelu sobu gustom maglom i gušio jednako bolesnika i operatera s personalom”.²⁶

Gradnja kirurškog paviljona započela je 1908, ali je dovršena tek poslije Prvoga svjetskog rata. Godine 1911. u jednoj sobi s lepršavim, neadekvatnim zastorom stajao je prvi rendgenski aparat (jednostavna rendgenska svjetiljka, veličine prosječnog balona, pričvršćena na drveni stalak). U to vrijeme u Osijeku nije bilo električne mreže, pa se električna energija za rendgen crpila iz akumulatora smještenog u drvenom sandučiću, a prije svake uporabe akumulator se morao puniti u Krausovu mlinu.²⁷

Nakon Prvoga svjetskog rata u bolnici se otvaraju novi specijalistički odjeli: okulistika, dermatovenerologija, odjel za bolest uha, grla i nosa, TBC odjel, ginekologija, ortopedija, infektološki i psihijatrijski odjel, a bolnica se brže počinje razvijati poslije 1945. (u vrijeme Prvoga svjetskog rata imala je oko 200 ležajeva, a 1968. godine 1300 ležajeva).²⁸

Zdravstvena slika Osijeka u Prvom svjetskom ratu

Dana 15. studenog 1874. Zakonom o uređenju zdravstvene službe u Hrvatskoj i Slavoniji postignuto je vidno unaprjeđenje zdravstvene i epidemiološke službe,

²⁵ DOMINKOVIĆ 2006; Državni arhiv u Osijeku, fond 208: sačuvane samo knjige o prijemu bolesnika, broju liječenih i umrlih, liječničkoj terapiji, vrstama oboljenja, rekonvalescentima i zdravstvenom osoblju bolnice te urudžbeni zapisnici.

²⁶ UTVIĆ 1967: 265-266.

²⁷ Isto, 266.

²⁸ MAŽURAN 1968.

u skladu s dostignućima tadašnjeg stupnja razvoja medicinske znanosti. Ipak, s ozbiljnijim socijalno-higijenskim nastojanjima otpočelo se tek uoči Prvoga svjetskog rata. Uoči rata izlaze i prvi članci doktora Andrije Štampara o narodnom zdravlju, ali će njegova djelatnost doći do izražaja tek nakon rata.²⁹

Upravo će zdravstvena slika grada u ratu potvrditi kako se u prijeratnom razdoblju nije dovoljno ulagalo u zdravstveno prosvjećivanje naroda, te u razvoj medicine i javnoga zdravstva općenito. Budući da su za daljnji napredak medicine i javnoga zdravstva Prvi svjetski rat i njegove posljedice bile od ključne važnosti, u ovom će se dijelu ukratko opisati zdravstveno stanje osječkih građana u vrijeme Prvoga svjetskog rata (1914-1918). Fragmentaran pregled ratnih epidemija koje su poharale stanovništvo temelji se na dostupnoj arhivskoj građi.

Zdravlje i zdravstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku u vrijeme rata potrebno je promatrati kroz opće osobine medicine onoga vremena. Dakle, početkom 20. stoljeća, još je uvijek vrlo oskudno znanje koje se tiče prepoznavanja, liječenja i uzroka bolesti. Osijek se u vrijeme Prvoga svjetskog rata suočava s velikim manjkom liječnika, kao i s nepovoljnim društvenim, političkim i gospodarskim prilikama koje dodatno otežavaju ratno stanje u gradu.³⁰

Već početkom 1914. grad se suočio s velikim epidemijama šarlaha i ospica, a obolijevala su i djeca i odrasli. Početkom rata velik broj liječnika odlazi u vojne bolnice diljem zemlje, a gradska pučka škola u Jägerovoj ulici postaje bolnica Crvenoga križa.³¹ Vojnici su zbrinjavani u posebno izgrađenim barakama, jer za broj bolesnih i ranjenih vojnika i civila osječka bolnica nije bila dovoljna. Prema izvješću Gradskog poglavarstva iz 1914. ljudi su skončavali živote po barakama gdje su skupa boravili starci, žene i djeca. Velik problem u tim barakama bili su različiti paraziti, posebice uši.³² Ljudi su bili izloženi gladovanju i zimi, a širila se i difterija.³³ Zaraze su posebice poharale gostionice koje je punio veliki broj vojnika. Uoči ratnih prilika u gradu je porastao broj alkoholičara. U prvoj godini rata u gradu se nalazilo 20 tisuća vojnika, a nastambe su im bile zapuštene i nečiste. Zbog loših prilika krajem 1914. gradom se širi kolera koju unose vojnici iz Rusije.³⁴ Godina 1915. u znaku je rata, a zdravstveno je stanje puno lošije nego prije rata. Broj umrlih je rastao, a zdravstvena slika grada neprestano se pogoršavala. Vojnici su odlazili na bojno polje i vraćali se donoseći razne zarazne bolesti od kojih se grad nije mogao obraniti jer su mu nedostajale higijenske institucije. Posebno

²⁹ ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 10; DUGAC 2010: 4.

³⁰ Državni arhiv u Osijeku, *Zdravstveno izvješće za godine 1914-1918*, knj. 1228.

³¹ Državni arhiv u Osijeku, *Skupštinski zapisnici 1914*, fond 6, knj. 1065, r.br. 369.

³² Državni arhiv u Osijeku, *Zdravstveno izvješće za godine 1914-1918*, knj. 1228.

³³ Isto.

³⁴ Državni arhiv u Osijeku, *Aktivnosti i akcije u prerazilaženju teškoća u zdravstvu: 03-5*, fond 6, knj. 1065, br. 394.

negativan trag na stanovništvo ostavilo je širenje velikih boginja i kolere. Uza sve spomenuto 1915. razmahala se i prostitucija, što je fizički i moralno pogubno djelovalo na građane, a uzrokovalo je i epidemije spolnih bolesti.³⁵

Od 1915. kolera predstavlja veliki problem u gradu, pa gradsko poglavarstvo propisuje mjere opreza. U konačištima i gostionicama bilo je obavezno prijavljivanje gostiju, vodu, mlijeko, voće i povrće bilo je uputno prokuhati, a čistoj vodi moralo se dodati nekoliko kapi solne kiseline. Preporuka je bila i kloniti se bolesnika, kao i nečistih mjesta na kojima vlada zaraza, te paziti da pri kupanju u Dravi voda ne ulazi u usta.³⁶ Jedna od ekstremnijih mjera zaštite od kolere zabranila je boravak u gradu skitnicama i Romima.³⁷ Širenje velikih boginja i kolere dovelo je do velike razlike između pomora i poroda. Broj umrlih premašio je broj rođenih za 317, a ovom broju nisu pribrojani Osječani poginuli u ratu.³⁸ Velik broj ljudi preminuo je od zaraznih bolesti i vodstvo grada moralo je preuzeti krivnju jer u vrijeme mira nije izgradilo zdravstvene i higijenske ustanove.³⁹ U to doba grad nije imao vodovod, kanalizaciju, klaonicu i valjanu „raskužnicu“. ⁴⁰ Zbog rata bila su dozvoljena djelovanja koja su ugrožavala ljudsko zdravlje, primjerice tovljenje svinja usred grada.⁴¹ Grad je nastojao nabaviti kola za prijevoz zaraznih bolesnika, podići barake za liječenje zaraženih, a razmatrala se i gradnja zarazne bolnice, ali zbog ratnog stanja, planovi se nisu uspjeli realizirati.⁴²

Zbivanja 1916. nastavila su se u istom sumornom tonu. Za suzbijanje kolere potrošeno je 43.000 kruna, a gradonačelnik Osijeka Antun Pinterović kreditom za građane nastojao je smanjiti smrtnost, što je dovelo do još teže ekonomske situacije siromašnijeg stanovništva.⁴³ U ratnim prilikama obilježenim siromaštvom 1916. zbog osjetljivosti najviše umiru djeca i starci. Kao uzrok smrti posebno se izdvaja tuberkuloza, a zimi i na proljeće bilježe se i zaraze velikih boginja.⁴⁴ Tadašnja medicinska znanja nisu bila dostatna za borbu protiv velikih boginja i

³⁵ Državni arhiv u Osijeku, *Bludnica pregledavanje*, fond 6, kut. 6030, br. 618, 1915.

³⁶ Državni arhiv u Osijeku, *Skupštinski zapisnici 1915*, fond 6, knj. 1066, r.br. 221.

³⁷ Državni arhiv u Osijeku, Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Osieka, fond 6, knj. 1066, prim. 9.11.1915. Br. 25872; reg. o. 628-VIII; Državni arhiv u Osijeku, Provedba vladine naredbe da se ciganima i skitnicama brani boravak u gradu, fond 6, knj. 1066/27.1.1915, br. 2592- 1915/628- VIII.

³⁸ Državni arhiv u Osijeku, *Zdravstveno izvješće za godine 1914-1918*, knj. 1228.

³⁹ Državni arhiv u Osijeku, *Skupštinski zapisnici 1915*, fond 6, knj. 1066, r.br. 284, 285.

⁴⁰ Naime, zbog izbijanja rata, svi su radovi bili zaustavljeni. Za više informacija pogledati: Državni arhiv u Osijeku, *Skupštinski zapisnici 1914*, fond 6, knj. 1065, r.br. 369.

⁴¹ Državni arhiv u Osijeku, Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Osieka, fond 6, knj. 1066, prim. 9. 11. 1915, br. 25872; reg. o. 628- VIII.

⁴² Državni arhiv u Osijeku, *Predmetni spisi*, fond 6, kut. 5904; br. 5; kut. 6030, br. 618, 618-620.

⁴³ Državni arhiv u Osijeku, *Skupštinski zapisnici 1916*, fond 6, knj. 1067.

⁴⁴ Isto.

nije bilo dovoljno znanja za razumijevanje bioloških uvjeta koji pogoduju razvoju bolesti, pa nije bilo moguće raditi na prevenciji zaraze, već isključivo na liječenju zaraženih. Jedini lijek bilo je cjepivo, ali ni ono nije bilo najpouzdanije. Kraljevska zemaljska vlada naredila je prisilno docjepljivanje onih koji rade s drugim ljudima. Djeca su također cijepljena, ali je zbog velikog prometa u Osijeku, vojnom i trgovačkom sjecištu, dolazilo do novih zaraza i umiranja djece. Bilo je preporučeno docjepljivanje stanovništva svake desete godine.⁴⁵

Iako je zdravstveno stanje grada 1916. bilo jako loše, na terenu je bilo samo četiri liječnika. Posebno ranjiva bila su djeca kojima je nastojalo pomoći Društvo za zaštitu zapuštene djece, a koja su uz velike boginje često obolijevala od kolere, tifusa i šuge. Zbog siromaštva u porastu je bila prostitucija među ženama seljačkog staleža, a problem je i dalje predstavljalo pojačano širenje spolnih bolesti.⁴⁶ Izvori navode da je problem bio i to što su se mnogi vojnici namjerno izlagali spolnim zarazama kako bi izbjegli bojišta.⁴⁷ U gradskoj ubožnici jedno je krilo ustupljeno zaraznoj bolnici, a u pripremi su bile i barake kako bi se, u slučaju veće pošasti, bolesnici mogli izolirati. Ove su mjere pomogle suzbijanju dijela zaraznih bolesti, pa se u 1917. smanjuje broj oboljelih od kolere, velikih boginja i tifusa. Ipak, 1917. šuga je uzela maha zbog nečistih osoba koje dolaze s ratišta, ali i zbog nestašice vode i sapuna.⁴⁸ Iako je bila naglašena potreba ulaganja sredstava u institucije i medicinsku znanost kako bi bilo moguće oduprijeti se navali bolesti koje su s ljudima s bojišta dolazile u grad, napredak je i dalje tekao sporo. Najveći napor primjenjivani su u suzbijanju tuberkuloze, pa je Zemaljska vlada izdala "pamtilicu za očuvanje od tuberkuloze". Pamtilica je trebala obrazovati stanovništvo o načinima na koje se bolest širi, ali u ono vrijeme mnogo gradskog stanovništva, poglavito siromašnog, bilo je nepismeno.⁴⁹

Godine 1918. broj mrtvih jako je porastao zbog nestašice hrane i medikamenta pa je dozvoljen veći broj tovljenih svinja u gradu, čime su dodatno bili ugroženi higijenski uvjeti i zdravlje stanovništva.⁵⁰ Iste se godine pojavila i španjolska gripa od koje je u Osijeku preminulo 50 osoba.⁵¹ Gripa se širila jer

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Državni arhiv u Osijeku, Zdravstveni izvještaj za 1917, knj. 1228.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Državni arhiv u Osijeku, *Pamtilica za očuvanje od tuberkuloze*, fond 6, kut. 6030, br. 8323 ex 1917.

⁵⁰ Državni arhiv u Osijeku, *Zapisnici sjednica gradskog zastupstva Osijek 1918*, fond 6, knj. 1069, r.br. 107.

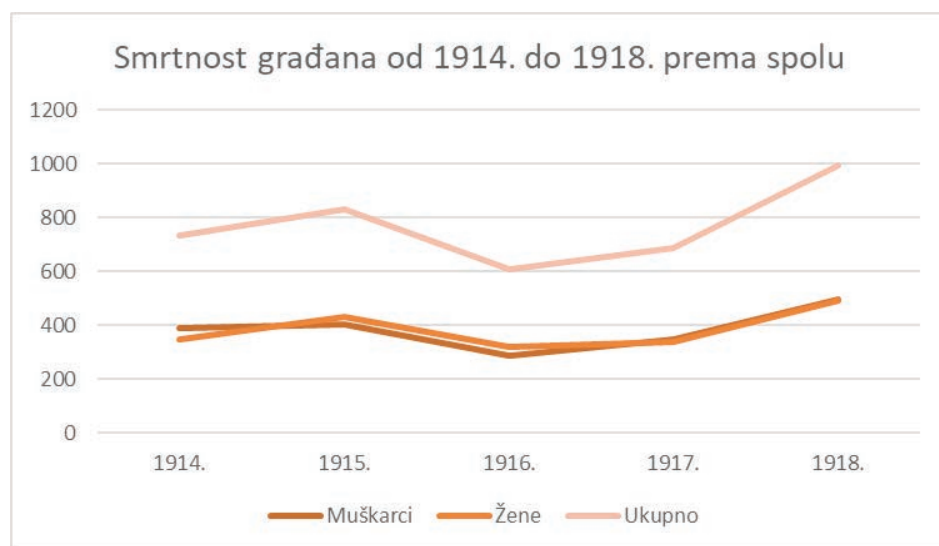
⁵¹ Državni arhiv u Osijeku, *Zapisnici sjednica gradskog zastupstva, Zahtjevi Odsjeka za zdravstvo Unutarnjeg odjela Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske vlade da se dostave mjesečni iskazi o preminulima od španjolske groznice*, fond 6, knj. 1069; Državni arhiv u Osijeku, *Zdravstveno izvješće za godinu 1918*, knj. 1228.

se preko Osijeka prevažao veliki broj vojnika iz različitih krajeva.⁵² Kako bi se spriječio broj oboljelih od španjolske gripe među djecom, prema odredbama fizikata škole su bile zatvorene. Kako su se siromašne seoske žene uslijed poboljšanih prilika vraćale na selo, opadala je i prostitucija. Međutim, porazan je podatak da je krajem Prvog svjetskog rata broj zdravstvenog osoblja u Osijeku iznosio: tri kotarska liječnika, jedan fizik, tri primalje i šest raskužitelja. U Gornjem i Donjem gradu postoji po jedan ambulatorij, a za prijevoz bolesnika na raspolaganju stoje dvojica kola. U ovim uvjetima nisu se otvarala pitanja modernizacije higijenskih institucija kao što su zarazna bolnica, centralno groblje i javna kupališta.⁵³

Kraj rata osječko je zdravstvo dočekalo u teškom stanju i bilo je jasno da se u njega u budućnosti mora više uložiti.

Graf 1:

Podaci o ukupnoj smrtnosti građana od 1914. do 1918. i podaci podijeljeni prema spolu za isto razdoblje.⁵⁴

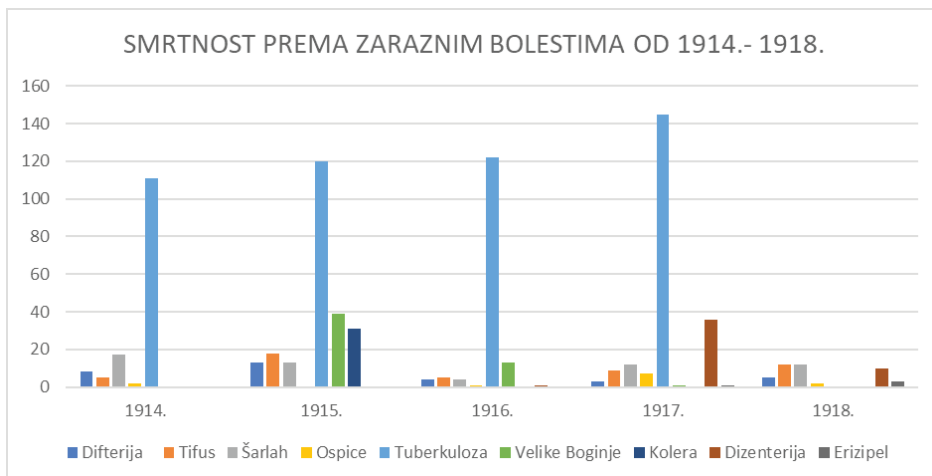
⁵² VONIĆ 2014: 226.

⁵³ Državni arhiv u Osijeku, Zdravstveno izvješće za godine 1914-1918, knj. 1228.

⁵⁴ Isto.

Graf 2:

Podaci o smrtnosti građana prema zaraznim bolestima od 1914-1918.⁵⁵

Dom narodnog zdravlja Osijek

Neposredno nakon završetka Prvoga svjetskog rata i stvaranja Države SHS 1918. osnovano je Ministarstvo narodnog zdravlja kojemu je osnovni zadatak bio reorganizacija zdravstva u čitavoj državi. U provođenju te reorganizacije i u unapređivanju zdravstvene službe, velike zasluge stekao je dr. Andrija Štampar, načelnik Ministarstva narodnog zdravlja.⁵⁶ Iako su se diljem novonastale države djelovanjem Andrije Štampara zdravstvene prilike znatno poboljšale, ostala je potreba za zdravstvenim prosvjećivanjem gradskog stanovništva i bilo je nužno javno prezentirati adekvatno znanje o zaštiti zdravlja. Sve se više isticala socijalna uloga medicine, odnosno činjenica da su za većinu bolesti dominantnih u populaciji krivi siromaštvo i neznanje. Socijalna medicina nakon Prvoga svjetskog rata stavila je naglasak na poučavanje stanovništva i zdravstvenu promidžbu. Ova „socijalna pedagogika“ imala je za cilj cjelokupno poboljšanje narodnog zdravlja, a da bi se to moglo postići pokrenut je širok spektar socijalno terapijskih mjera koje su

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Između 1919. i 1931., u vrijeme rada u Ministarstvu narodnog zdravlja Kraljevine SHS, kao načelnik Odjela za rasnu, javnu i socijalnu higijenu novonastalog Ministarstva Štampar formira javnozdravstveni sustav države. Prvog rujna 1926. osniva Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja u Zagrebu, čije otvaranje predstavlja ostvarenje najznačajnije točke njegova programa „u stvaranju mreže ustanova socijalne medicine u Kraljevini SHS“. (MAJCEN 1995: 28) Štampar je od ranih 1920-ih surađivao sa Zdravstvenom organizacijom Lige naroda te je bio član Zdravstvenog (Higijenskog) odbora organizacije. (DUGAC 2008: xvi-xxx)

uključivale i pristupačnu liječničku pomoć.⁵⁷ Štamparovim naporima i promoviranjem socijalno-medicinskih ciljeva te odvajanjem higijenske od opće zdravstvene službe, diljem države osnivaju se domovi zdravlja za određena administrativna područja⁵⁸ s ciljem besplatnog liječenja i suzbijanja zaraze.⁵⁹ U skladu s tim 1923. osnovan je Dom narodnog zdravlja u Osijeku. Za novoosnovanu zdravstvenu ustanovu nije bilo pogodne zgrade u gradu te je između Gornjeg i Donjeg grada, u Krežminoj ulici na broju 1, izgrađena nova zgrada (otvorena 19. prosinca 1926).⁶⁰

Glavne zadaće doma zdravlja bile su pružanje ambulantne pomoći i hitne pomoći kod kuće, upućivanje bolesnika u bolnicu i na specijalizirana liječenja, poduzimanje sanitarnih i protuepidemijskih mjera, prijavljivanje zaraznih bolesnika i izvora zaraze, pravodobna hospitalizacija, pružanje zdravstvene zaštite trudnim ženama i cijepljenje.⁶¹ U sastavu novotvorenoga Doma narodnog zdravlja djelovali su kožno-venerični dispanzer, dječji dispanzer, zubni odjel, sanitarna inspekcija, anti-tbc dispanzer, gradska i školska poliklinika, antitrahomska i antirabična stanica te Epidemiološki zavod.⁶² Za ravnatelja je postavljen šef Zaraznog odjela osječke bolnice, dr. Slavko Hirsch, koji će kasnije (od osnutka, 1925) biti ravnatelj Bakteriološke stanice, odnosno Epidemiološkog zavoda u Osijeku.⁶³

Ukratko o sestrama pomoćnicama

Početak 1920-ih oblikuje se novo zvanje za žene – sestrinstvo. U Državnoj školi za sestre pomoćnice u Zagrebu ova se profesija unaprijedila i dokinula tradiciju priučениh, često nestručnih bolničarki. Dr. Josip Lochert (1872-1916), šef Zdravstvenog odsjeka za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje uložio je veliki trud u osnivanje Škole za sestre pomoćnice.⁶⁴ Škola je osnovana 1. siječnja 1921. i s radom je počela petnaest dana kasnije. Polaznice škole skupljale su se preko oglasa u *Službenim novinama*. Uvjeti primanja u školu bili su zdravlje, dob od 18 do 35 godina, državljanstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca,⁶⁵ a morale su

⁵⁷ DUGAC 2010: 4.

⁵⁸ MAJCEN 1995: 28.

⁵⁹ ŽARKOVIĆ 1952: 26; ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 11.

⁶⁰ ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 11-12; Državni arhiv u Osijeku, Izvještaj Gradskoga poglavarstva, fond 6, br. 8525-VII-1926.

⁶¹ Državni arhiv u Osijeku, Izvještaj Gradskog poglavarstva, fond 6, br. 8525-VII-1926; 4202-VII-1926; 5121-VII-1926; MAŽURAN 1968.

⁶² Državni arhiv u Osijeku, Higijenski zavod u Osijeku 1949-1955, fond 206, kut. 5; ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 12.

⁶³ ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2006: 278.

⁶⁴ HOFGRÄFF I FRANKOVIĆ 2017: 170.

⁶⁵ DUGAC 2015: 9; Državni arhiv u Zagrebu, Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, fond 237, sign. 34/1, rad i razvitak Škole sestara pomoćnica u Zagrebu.

imati četiri razreda srednje škole ili bar višu pučku školu.⁶⁶ Iz izvora vidimo da su sestre često obavljale dužnost socijalnih radnika radeći u dječjoj ambulanti i mliječnoj kuhinji, nastojeći primiti svu djecu kojoj je bila potrebna skrb, a ponekad su zbog toga bile izvrnute pokudi nadređenih. Jedan takav primjer opisuje jedna sestra pomoćnica u Domu narodnog zdravlja u Osijeku, kojoj je doktor zabranio primanja prethodno uvedene djece s karticom upozoravajući je da se u ambulantu smiju primiti samo djeca iz najsiromašnijih slojeva društva, dok se sve ostale pacijente šalje na privatne preglede.⁶⁷ Upravo su sestre pomoćnice unaprijedile zdravstvene prilike u međuraću kroz socijalno-medicinski rad koji je uključivao i kućne posjete. Sestra pomoćnica bila je glavni predstavnik Zdravstvene stanice, Doma narodnog zdravlja, Higijenskog zavoda i cjelokupne socijalne medicine.⁶⁸

Higijenski zavod Osijek

Epidemiološki zavod osnovan je 1925. godine. Zavod je djelovao kao samostalna organizacija Doma narodnog zdravlja, a nakon usvajanja *Uredbe o ustrojstvu oblasnog odbora Osječke oblasti* 1928. uspostavljeno je osam odjela. Jedan od njih bio je i Odjel za narodno zdravlje unutar kojeg je predviđeno uređenje sanitetske službe koja je utemeljena *Uredbom o ustrojstvu oblasnih sanitetskih uprava i Uredbom o okružnim i kotarskim sanitetskim upravama*.⁶⁹ Navedene godine Zavod se uklopio u rad Doma kao njegova specijalizirana Sanitarno-epidemiološka služba i tako djelovao do završetka Drugoga svjetskog rata.⁷⁰

U sklopu Epidemiološkog zavoda (Sanitarno-epidemiološke službe) djeluju Bakteriološko-epidemiološki odjel, Kemijski odjel, Sanitarno-tehnički odjel, Odjel za higijensku propagandu i Antirabična stanica (od 1930).⁷¹ U prve tri godine rada Epidemiološki je zavod pokrивao cijelu Slavoniju i veći dio Srijema, a djelovao je na suzbijanju zaraznih bolesti i uspostavljanju epidemioloških mjera. Zaposlenici Zavoda obavljali su deratizaciju, dezinfekciju i dezinfekciju. Utemeljitelj i ravnatelj Epidemiološkog zavoda bio je spomenuti Slavko Hirsch koji je medicinu studirao u Beču, Innsbrucku i Pragu, a kao mladi liječnik zalaganjem Andrije Štampara upućen je na specijalizaciju u Berlin, na zarazni odjel bolnice Rudolf Virchow.⁷²

⁶⁶ HOFGRÄFF I FRANKOVIĆ 2017: 171.

⁶⁷ Državni arhiv u Osijeku, Zapisnik kancelarije Doma narodnog zdravlja, fond 204, kut. 1, 29. 4. 1929.

⁶⁸ DUGAC 2015: IX, 20.

⁶⁹ JANOŠI 1996: 338-339; ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 13.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Državni arhiv u Osijeku, Dom narodnoga zdravlja u Osijeku 1925-1953, fond 204, kut. 1, Povjerljivi spisi 1925-1930; ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 13.

⁷² ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2006: 278; HIRSCH 1921: 175-178.

Tijekom rane karijere izdao je tri rada u *Liječničkom vjesniku* koja je posvetio epidemijском meningitisu, gripi i Španjolskoj gripi te *maleusu* (slinavcu) kod čovjeka.⁷³ No, 1925. Hirsch je dobio opomenu ministra narodnog zdravlja u Beogradu jer nije na vrijeme reagirao u suzbijanju epidemije trbušnog tifusa u četama Brodskog garnizona.⁷⁴ Ovaj primjer pokazuje da su postojale teškoće u provođenju epidemioloških mjera i suzbijanju bolesti. Budući da je stanje na terenu bilo teško kontrolirati i da su opće higijenske prilike bile katastrofalne zbog loše provedenih vodoinstalacija i kanalizacije, ne može se jasno utvrditi kolika je odgovornost ravnatelja Epidemiološkog zavoda u spomenutoj situaciji. Iako je Hirsch nastojao dokazati da se epidemija tifusa nije mogla spriječiti, opomena je ostala na snazi.⁷⁵

U godinama koje slijede Zavod se posvetio obrazovanju dezinfektora koji su morali proći tromjesečni tečaj za rad na terenu. Zadaće Zavoda bile su suzbijanje sifilisa, trbušnog tifusa, cijepljenje stanovništva, ispitivanje vode i kontrola živežnih namirnica, ali rad na terenu i dalje je bio otežan, a liječnika, kao i pomoćnoga zdravstvenog osoblja, još je uvijek bilo nedovoljno, pa suzbijanje zaraze nije uvijek bilo moguće.⁷⁶

Zdravstvene službe i zdravstveno stanje u Drugom svjetskom ratu i nakon rata

Nakon što je 10. travnja 1941. uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska, svi činovnici i službenici bivših banovina 22. travnja te godine stavljeni su na raspolaganje nadležnim ministarstvima. Sukladno tadašnjim „arijevskim“ zakonima,⁷⁷ otpušteni su mnogi kotarski liječnici i ostali zaposlenici u socijalnoj i zdravstvenoj službi.⁷⁸ Tako je i ravnatelj Epidemiološkog zavoda Slavko Hirsch prvo premješten u Dom narodnog zdravlja u Derventu (1941), gdje se borio protiv endemskog sifilisa, ali je odande prevezen u Jasenovac i 1942. pogubljen.⁷⁹ Na njegovo mjesto dolazi Vladimir Hudovski te kasnije Radoslav Miletić i Berislav Borčić.⁸⁰

Od 1942. do 1945. ne nalazimo podatke o kretanju zaraznih bolesti, higijenskim uvjetima i poduzetim mjerama, ali poznato je da se početkom 1945. pogoršava

⁷³ Isto; HIRSCH 1924: 631-633; HIRSCH 1923: 39-45.

⁷⁴ Državni arhiv u Osijeku, Dom narodnoga zdravlja u Osijeku 1925-1953, fond 204, kut. 1, *Povjerljivi spisi 1925-1930*; ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 14.

⁷⁵ ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 15; Državni arhiv u Osijeku, Dom narodnoga zdravlja u Osijeku 1925-1953, fond 204, kut. 1, *Povjerljivi spisi 1925-1930*, Spis br. 23-VIII/1925-1927.

⁷⁶ Državni arhiv u Osijeku, Dom narodnoga zdravlja u Osijeku 1925-1953, fond 204, kut. 2/1941, br. 3250-1941, *Pomanjkanje dezinfektora*; br. 5934 - *Tečajevi za pomoćne dezinfektore*.

⁷⁷ Više u: RAMET 2006: 11-117.

⁷⁸ MATKOVIĆ 2002: 80, 85, 176.

⁷⁹ ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2006: 82-83, 155.

⁸⁰ ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 19-20.

ušljivost stanovništva u Slavoniji i Srijemu te da postoje mnoga žarišta pjegavog tifusa.⁸¹ Iz raznih partizanskih ženskih časopisa vidljivo je i da su pripadnice Antifašističke fronte žena u Slavoniji često preuzimale skrb za bolesne i ranjene u ratu. One su u svojim časopisima pisale o važnosti preventive u suzbijanju epidemija.⁸²

Uspostavom druge Jugoslavije nova država morala se nositi s pjegavcem, trbušnim tifusom i dizenterijom, kao i s lošim higijenskim prilikama. Da bi se poboljšale sanitarne prilike u Osijeku i u ostatku zemlje uvodi se institucija Sanitarne inspekcije čija je svrha kontrola i provedba sanitarnih propisa i normi.⁸³ Uredba o Sanitarno-epidemiološkoj stanici (1946) rezultirala je Okružnom sanitarno-epidemiološkom stanicom sa sanitarnim inspektoratom za područje Okruga Osijek.⁸⁴ Od ljeta 1949. Gradski sanitarni inspektorat ušao je u sastav Sanitarno-epidemiološke stanice kao Sanitarna inspekcija. Od 1. siječnja 1950. ova je stanica dobila naziv Oblasni Higijenski zavod.⁸⁵ Godine 1951. Zavod mijenja ime u Higijenski zavod Osijek, a obuhvaćao je 6 kotareva (Osijek, Našice, Nova Gradiška, Slavonski Brod, Slavonska Požega i Vinkovci). Zadaci ove stanice bili su vršenje laboratorijskih pregleda u svrhu utvrđivanja i proučavanja zaraznih i profesionalnih bolesti, stručni nadzor i laboratorijsko ispitivanje vode za piće te živežnih namirnica, ispitivanje higijenskih uvjeta industrijskih poduzeća, evidencija i proučavanje kretanja zaraznih bolesti, nataliteta, morbiditeta, mortaliteta i sanitarnih prilika na području stanice te surađivanje u izradi plana protuepidemioloških i sanitarnih mjera.⁸⁶

Kotarska zdravstvena stanica Osijek

Kotarska zdravstvena stanica u Osijeku osnovana je 1953. s ciljem unaprjeđenja cjelokupne zdravstvene službe, kako preventivne, tako i službe liječenja cjelokupnog stanovništva s područja Narodnog odbora kotara Osijek.

Osnovne zadaće ove stanice bile su zdravstvena zaštita majki, dojenčadi, male djece, školske djece i omladine, zdravstvena zaštita građana i poboljšanje higijenskih uvjeta u pitanjima rada, stanovanja, prehrane, okoline, odgojni i zdravstveno-prosvjetni rad, rad na mentalnoj higijeni, sprječavanje i suzbijanje akutnih te

⁸¹ ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 22-23.

⁸² „Naše zdravlje je u našim rukama“, *Udarnica: Glasilo Antifašističke fronte žena u Slavoniji*, godina 2, broj 9-10 (1944): str. 16.

⁸³ ŽARKOVIĆ 1952: 25.

⁸⁴ *Službeni list FNRJ* br. 48/1948, Beograd 9.06. 1948: Opća uputstva o organizaciji službe za zaštitu i podizanje narodnog zdravlja; ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 24.

⁸⁵ Državni arhiv u Osijeku, Higijenski zavod u Osijeku 1949-1955, fond 206, kut. 1, Prijenos poslova vanbolnične službe na oblasti, br. 1121-XV-1-1949, ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 24.

⁸⁶ DOMINKOVIĆ 2007.

masovnih zaraznih bolesti. Unatoč početnim uspjesima, Stanica je obavljala iste funkcije kao i Dom narodnog zdravlja u Osijeku te se 1955. donosi zaključak da Kotarsku zdravstvenu stanicu treba ukinuti.⁸⁷

Važno je napomenuti da pedesetih godina dolazi do neprestanog rasta broja stanovnika na području Slavonije i Baranje te Osijeka kao upravnog sjedišta. Povećanjem broja stanovnika nije se povećao broj i kapacitet objekata važnih za zdravlje: vodovod, kanalizacija, komunalni objekti, pa je nehigijenskom vodoposkrbom i širenjem otpadnih tvari dolazilo do novih epidemioloških zaraza. Broj zdravstvenih i socijalnih ustanova, kao i bolnica koncentriranih u Osijeku bio je nedovoljan za sve bolesnike iz Slavonije i Baranje. Primarni rad zdravstva bio je usmjeren na zdravlje naroda kao cjeline te je higijenska služba morala izučiti porijeklo raznih bolesti i iznaći način da se one spriječe. Tako se higijenski epidemiološki rad, uz borbu protiv akutnih zaraza, sve više koncentrirao na prevenciju epidemija.⁸⁸

Unatoč dotadašnjem poboljšanju zdravstvenih uvjeta te smanjenju smrtnosti od zaraznih bolesti, kao i smanjenju broja akutnih zaraza, krajem 1950-ih higijenske prilike i zdravstveno stanje stanovništva u Osijeku bilo je lošije nego u ostatku Hrvatske. Razlog treba tražiti u činjenici da nije bilo novčanih sredstava za ulaganje u zdravstvo. Također, vodovodna i kanalizacijska mreža još uvijek nisu bile uređene, pa su se, unatoč antibioticima, bolesti i dalje širile, a kako nije bilo dovoljno paviljona za zarazne bolesti u Osijeku i okolici, bolesnici su bili prepušteni kućnoj njezi. Cijepljenje protiv velikih boginja, tetanusa, dječje paralize i drugih bolesti također je bilo problematično jer nije postojala jedinstvena organizacija koja bi provela ove zaštitne mjere.⁸⁹

Higijensko-epidemiološka služba postala je najekspoziraniji dio zdravstvene službe za provedbu zaštite stanovništva od bolesti i svoj je posao uspješno obavljala, ali joj je nedostajao dovoljan broj stručnih kadrova i materijalnih sredstava. Radi lakše organizacije rješenje će se naći u objedinjavanju „izvanbolničke zdravstvene zaštite“, što će i zaživjeti u 60-im godinama 20. stoljeća.⁹⁰

⁸⁷ Državni arhiv u Osijeku, Rješenje o prestanku rada Kotarske zdravstvene stanice, fond 207, spis br. 7776-1955 NOK Osijek; DOMINKOVIĆ 2007.

⁸⁸ Državni arhiv u Osijeku, Higijenski zavod u Osijeku 1949. do 1955, fond 206, kut. 4; ŽARKOVIĆ 1952: 28-31; ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 34.

⁸⁹ Državni arhiv u Osijeku, *Zdravstveno stanje i zdravstvena služba s programom zdravstvene zaštite i organizacije zdravstvene službe kotara Osijek*, Osijek 1963., str. 1-5; ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 40-41.

⁹⁰ ŽIVAKOVIĆ-KERŽE 2005: 41.

Zaključak

Zbog mnoštva negativnih čimbenika, kao što su manjak liječničkog osoblja, loši higijenski, ekonomski i gospodarski uvjeti u Osijeku, razvoj medicinske znanosti i zdravstvene službe u gradu tekao je sporo. Do izgradnje osječke zemaljske bolnice nije bilo većih pomaka u razvoju javnoga zdravstva. Kada je podignuta, bolnica je postala središte medicinske znanosti i liječničke učenosti u gradu, ali njezino djelovanje nije bilo dovoljno da se zaustavi širenje zaraznih bolesti i bitno unaprijedi zdravlje građana. Prvi svjetski rat pokazao je sve nedostatke javnog zdravstva. U ratnim prilikama širenje zaraznih bolesti gradom bilo je teško spriječiti zbog kroničnog nedostatka liječnika, a i medicinsko je znanje bilo skromno. Kolera, velike boginje, tuberkuloza, trbušni tifus i spolne bolesti odnijele su mnogo žrtava. Nakon Prvoga svjetskog rata djelovanjem Andrije Štampara napreduje socijalna medicina te se osnivaju brojne pomoćne ustanove s ciljem poboljšanja zdravlja građana, a poseban se naglasak stavlja na zdravstveno prosvjećivanje naroda. Do prve polovice 20. stoljeća u Osijeku značajno je djelovanje Doma narodnog zdravlja, Higijenskog zavoda (ranije, Epidemiološka stanica i Epidemiološki zavod), Sanitarne inspekcije Osijek te Kotarske zdravstvene stanice Osijek (1953-1955) koja je djelovala kratko, no imala je pozitivan odjek na zdravlje stanovništva, posebno u mjestima uokolo Osijeka. Ove su ustanove uz ostalo osnovane sa svrhom pružanja ambulantne pomoći, hitne pomoći kod kuće, zdravstvene zaštite trudnim ženama te su upućivale bolesnike u bolnicu, poduzimale sanitarne mjere, prijavljivale zarazne bolesnike i izvore zaraze, provodile cijepljenje, obavljale laboratorijske preglede, laboratorijsko ispitivanje vode za piće te živežnih namirnica i ispitivale higijenske uvjete industrijskih poduzeća. Unatoč stagnaciji pa i nazadovanju medicinskih prilika u Osijeku tijekom Drugoga svjetskog rata, proboj koji je započeo djelovanjem Andrije Štampara u međuratnom razdoblju rezultirao je napretkom javnoga zdravstva. Iako su se mijenjala imena i pojedine funkcije spomenutih ustanova, njihovo je djelovanje trajno unaprijedilo zdravstvenu sliku Osijeka.

Bibliografija

Arhivska građa

- Državni arhiv u Osijeku. Dom narodnoga zdravlja u Osijeku 1925-1953. Fond 204, kutija 1, 2.
- Državni arhiv u Osijeku. Dr. Ant. Lobmayer i Dr. Alb. Flesch (Godina I, 1877) u Osieku. Tiskom Julija Pfeiffera, Gornjem gradu, nakladom društva, 1877-1878. Fond 1469, kutija 1.
- Državni arhiv u Osijeku. Fond 6, kutija 5904, 6030, knjiga 1065, 1066, 1067, 1069
- Državni arhiv u Osijeku. Higijenski zavod u Osijeku 1949-1955 Fond 206, kutija 1, 4, 5.
- Državni arhiv u Osijeku. Izvještaj Gradskog poglavarstva. Fond 6.
- Državni arhiv u Osijeku. Klinička Bolnica Osijek. Fond 208.
- Državni arhiv u Osijeku. Kotarska zdravstvena stanica-Osijek 1953-1955. Fond 207.
- Državni arhiv u Osijeku. Zdravstveno izvješće za godine 1914-1918. Knjiga 1228.
- Državni arhiv u Osijeku. Zdravstveno stanje i zdravstvena služba s programom zdravstvene zaštite i organizacije zdravstvene službe kotara Osijek, Osijek 1963.
- Državni arhiv u Zagrebu. Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu. Fond 237.

Literatura

- BARONA, Josep L. 2019. *Health Policies in Interwar Europe: A Transnational Perspective*. London and New York: Routledge.
- BELICZA, Biserka. 1991. Zdravstvo i zdravstvene prilike Slavonije u 18. stoljeću. *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, sv. 1. Osijek.
- COOTER, Roger. 2010. The Turn of the Body: History and the Politics of the Corporal. *ARBOR Ciencia, Pansamiento y Cultura*, CLXXXVI 743 mayo-junio (2010): 393-405.
- DOMINKOVIĆ, Ljiljana. 2006. *Arhivski popis Klinička Bolnica Osijek*. Osijek: DAOS.
- DOMINKOVIĆ, Ljiljana. 2007. *Higijenski zavod – Osijek (1946-1961)*. Osijek: DAOS.
- DOMINKOVIĆ, Ljiljana. 2007. *Kotarska zdravstvena stanica – Osijek (1953-1955)*. Osijek: DAOS.
- DUGAC, Željko. 2005. *Protiv bolesti i neznanja: Rockefellerova fondacija u međuratnoj Jugoslaviji*. Zagreb: Srednja Europa.
- DUGAC, Željko, Marko PEĆINA (ur.). 2008. *Andrija Štampar: Dnevnik s putovanja 1931-1938*. Zagreb: Srednja Europa.
- DUGAC, Željko. 2008. Svijet kao domovina: Andrija Štampar i njegova međunarodna aktivnost tridesetih godina XX. Stoljeća. U: DUGAC I PEĆINA 2008: ix-lviii.
- DUGAC, Željko. 2010. *Kako biti čist i zdrav: zdravstveno prosvjeđivanje u Hrvatskoj*. Zagreb: Srednja Europa.
- DUGAC, Željko. 2015. *O sestrama, siromašnima i bolesnima: Slike socijalne i zdravstvene povijesti međuratnog Zagreba*. Zagreb: Srednja Europa.

- DUGAČKI, Vladimir. 2007. Razvoj zdravstvenih ustanova u Hrvatskoj do Prvoga svjetskog rata. *Medica* 2007: 251-255.
- FIRINGER, Kamilo, Vladimir UTVIĆ. 1970. *Povijest bolničkih ustanova u Osijeku od 1739-1930*. Osijek.
- FOUCAULT, Michelle. 1978. *The History of Sexuality*. New York: Pantheon Books.
- HAYES, Jo N. Kindle Edition. *The Burdens of Disease: Epidemics and Human Response in Western History*. (1st Edition).
- HOFGRÄFF, Darija, Sandra FRANKOVIĆ. 2017. Osnatak Škole za sestre pomoćnice u Zagrebu 1921-1922. *Arhivski vjesnik* 60 (2017).
- JANOŠI, Krešimir. 1996. Zdravstvo. U *Od turskog do suvremenog Osijeka*, ur. Julio Martinčić, 337-349. Osijek: Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku.
- MAJCEN, Vjekoslav. 1995. *Filmska djelatnost Škole narodnog zdravlja „Andrija Štampar“ 1926-1960*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv Zagreb.
- MATKOVIĆ, Hrvoje. 2002. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- MAŽURAN, Ive. 1968. *Vodič kroz arhivsku građu za fond Opća bolnica Osijek*. Osijek: DAOS.
- RAMET, Sabrina P. 2006. *The Three Yugoslavias, State-Building and Legitimation, 1918-2005*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- RHEINBERGER, Hans-Jörg. 2019. Foreword to *Pathological Realities: Essays on Disease, Experiments, and History*, ur. Mirko Dražen Grmek, ix-xi. New York: Fordham University Press.
- SHERMAN, Irwin W. Kindle Edition. *The Power of Plagues*. ASM Press.
- SMALLMAN-RAYNOR, Matthew R, Andrew D. CLIFF. 2004. *War Epidemics: An Historical Geography of Infectious Diseases in Military Conflict and Civil Strife, 1850-2000*. New York: Oxford University Press Inc.
- SRŠAN, Stjepan. 1993. *Osječki ljetopisi 1686-1945*. Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku.
- ŠTAMPAR, Andrija. 1996. *U borbi za narodno zdravlje: izabrani članci Andrije Štampara*, ur. Mirko Dražen Grmek. Zagreb.
- UTVIĆ, Vladimir. 1967. Kroz povijest osječke bolnice. *Slavonski godišnjak* 1967. godine.
- VONIĆ, Maja. 2014. Španjolska gripa u Osijeku 1918. *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 14 No. 1, 2014: 217-234.
- ŽARKOVIĆ, Grujica. 1952. O razvitku i radu higijenske službe od 1945. do 1951. godine. *Godišnjak o narodnom zdravlju i o zdravstvenoj službi 1949-1950*. Beograd-Zagreb.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata. 2006. *Stradanja i pamćenja: Holokaust u Osijeku i život koji se nastavlja*. Osijek.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata. 2005. *Javno zdravstvo u Osijeku – osamdeset godina od Epidemiološkog zavoda do zavoda za javno zdravstvo Osječko-baranjske županije 1925-2005*. Osijek.

Tiskovine:

HIRSH, Slavko. 1921. Meningitis cerebrospinalis epidemica. *Liječnički vjesnik*, Avgust 1921, sv. 3. <http://library.foi.hr/lib/casopis.php?sqlx=S01101&H=hlz&E=&broj=192100003&sqlid=1&U=> (posjet 30.11.2021).

HIRSH, Slavko. 1923. Prilog k pandemiji gripe (influenca) g. 1918-1920. *Liječnički vjesnik*, 1923, sv. 2, <http://library.foi.hr/lib/casopis.php?sqlx=S01101&H=hlz&E=&broj=192300002&sqlid=1&U=> (posjet 30.11.2021).

HIRSH, Slavko. 1924. Infekcija maleusom kod čovjeka. *Liječnički vjesnik*, Decembar 1924, br. 12. <http://library.foi.hr/lib/casopis.php?sqlx=S01101&H=hlz&E=&broj=192400012&sqlid=1&U=> (posjet 30.11.2021).

Službeni list FNRJ, Beograd, 9. lipnja 1948.

TUCAK, Antun. 2012. Od Glasnika Društva slavonских liečnika do Medicinskoga vjesnika (1982-2012). *Medicinski Vjesnik*, Osijek, 44 (Prosinac, 2012).

Udarnica: Glasilo Antifašističke fronte žena u Slavoniji, godina 2, broj 9-10 (1944).

Development of the Epidemiological Service and Public Health in Osijek from the End of the 19th to the mid-20th Century

With the help of different publications and documents preserved in the State Archives in Osijek, the paper seeks to provide an overview of health conditions and the development of the epidemiological service and public health in Osijek. The paper concentrates on the periods spanning the late 19th to mid-20th century. It aims to clarify general health conditions in the city and answer the question of how much the development of epidemiological services and public health in that period contributed to the improvement of the city's overall health. Until the end of the First World War, it was difficult to advance public health in Osijek due to insufficient recognition of diseases and knowledge of their treatment. Additional problems were the lack of physicians and other medical personnel and inadequate investment in the city's general improvement due to political, economic and social circumstances. Health-care and related institutions were established in Osijek during the interwar period thanks to efforts made by Andrija Štampar. The paper will briefly analyse their activities, concluding with the 1950s.

Keywords: epidemics, public health in Osijek, Andrija Štampar, socialization of medicine, Public Health Centre, Epidemiology Institute, Hygiene Institute, District Health Station

Ključne riječi: epidemije, javno zdravstvo u Osijeku, Andrija Štampar, socijalizacija medicine, Dom narodnog zdravlja, Epidemiološki zavod, Higijenski zavod, Kotarska zdravstvena stanica

Mirjam Vida Blagojević
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
mirjam.vida@gmail.com

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

53

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2021.

Poseban broj

*Prema povijesti „nevidljive“ prijetnje: epidemije i
pandemije u Srednjoj Europi i Mediteranu*

Special Issue

*Towards an History of “Invisible” Threat: Epidemics
and Pandemics in Central Europe
and the Mediterranean*

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 53, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Gosti urednici/Guest Editors

Nikola Anušić i Filip Šimetin Šegvić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*